

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Олени Федорівни Яцини

**«Постмодерні трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства»,
представлене на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи**

Стрімкі суспільно-політичні зміни в Україні спричинили трансформації інституту сім'ї, що супроводжуються виникненням нових практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства. Так, основними сучасними тенденціями розвитку сім'ї в Україні є зміна форм і структури шлюбних стосунків; нестабільність шлюбу, значна кількість розлучень і повторних шлюбів; відтермінування народження дітей, зменшення кількості дітей у сім'ї або усвідомлена відмова від батьківства; поширення цивільного партнерства, вибір одноосібного способу життя або одностатеві зв'язки; трансформація основних функцій сім'ї.

У таких умовах зростає актуальність дослідження трансформацій інституту сім'ї, сутності і механізмів виникнення нових практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства, оскільки це безпосередньо пов'язане з необхідністю перебудови державної сімейної політики, розробки і вдосконалення юридичного врегулювання стосунків і прав, що виникають поза межами звичної сімейної форми (питання, що стосуються одностатевого партнерства, доступу до репродуктивних технологій тощо), врахування особливостей нових форм шлюбно-сімейного партнерства та батьківства для реалізації завдань освіти, охорони здоров'я.

Тож актуальність дослідження О.Ф.Яцини зумовлюється великою соціальною значущістю та новизною постановки проблеми, яка має безперечне наукове і практичне значення.

У дисертації чітко визначено науковий апарат дослідження – об'єкт, предмет і мету, що свідчить про належний рівень наукової підготовки дисертантки. Завдання дослідження цілком відповідають обраній проблематиці як у теоретичній, так і в емпіричній їх репрезентаціях. Добір авторкою методів і застосування комплексу діагностичних методик забезпечують досягнення й реалізацію поставлених у дослідженні завдань.

Безперечною є наукова новизна дослідження, яка полягає зокрема у розробці концепції постмодерних трансформацій соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства; розробці моделей самореферентної ідентичності особистості; виявленні сутнісних особливостей та соціального ефекту постмодерних трансформацій практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства; розкритті ролі дискурсивних концептів і представленні шлюбно-сімейного партнерства та батьківства як дискурсивного поля смислів міжособових взаємин. Важливим і цінним для психологічної науки є також уточнення низки понять: «партнерство», «транзиції», змісту теоретичних конструктів: «практики шлюбно-сімейного партнерства та батьківства», «сімейний аутсорсинг» та інших.

Істотним є й практичне значення одержаних результатів, оскільки вони розширюють можливості для подальших теоретичних і практичних розробок цієї проблеми; можуть бути використані фахівцями у сфері освіти, психологічної практики, соціальної роботи, які забезпечують психологічний супровід пар та психологічну допомогу щодо питань дитячо-батьківських стосунків.

Методологічною основою дослідження стали соціальний конструкціонізм, а також феноменологічний, дискурсивний, наративний підходи, які втілюють постмодерну парадигму у психології, що знайшло відображення у відповідному дизайні та доборі методів дослідження і процедур аналізу. Таким чином, логіка і методи дослідження створюють послідовне, цілісне враження розгортання і розвитку його основних ідей. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі дисертації *«Концептуальні основи дослідження постмодерних трансформацій соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства»* дисертантка на основі вихідних положень соціального конструкціонізму, дискурсивного підходу, теорії соціальних систем Н Лумана узагальнила теоретичні підходи щодо змісту основних категорій дослідження, обґрунтувала зв'язок практик з процесом самореференції ідентичності, показала важливість соціально-психологічного контексту основних понять, що розглядаються у дослідженні, та специфіку їх трансформацій в сучасному дискурсі.

Слід відзначити складність наукового дослідження в методологічному аспекті, оскільки розв'язання проблеми потребувало постановки системних завдань, що дисертантці вдалося реалізувати шляхом звернення до аналізу структури та змісту практик шлюбно-сімейного партнерства і батьківства, їх розгляду в зв'язку з самореферентною ідентичністю особистості. Практики розкриваються у дослідженні, насамперед, через розуміння соціальних феноменів «сім'я», «шлюб», «батьківство», «партнерство» та їх зав'язків. Акцент робиться на самореференції ідентичності як системі операцій самовизначення, самопізнання, самотворення, самовідтворення та самоздійснення в дискурсивному полі смислів міжособової взаємодії мінливих ідентичностей.

В результаті аналізу дисертанткою відмічено руйнування лінійного зв'язку: шлюб – батьківство – спорідненість, що розглядається як зміна звичних засад сім'ї. О.Ф.Яцина переконливо показує, що аксіологічний плюралізм виступає ознакою трансформацій досліджуваних практик, деабсолютизації сімейних цінностей, що позначається на втрачанні стабільного зв'язку між репродуктивністю і батьківством. У досліджуваних практиках зафіксовано розриви: репродуктивність – батьківство, репродуктивність – сексуальність, репродуктивність – спорідненість, що, на думку дисертантки, свідчить про утворення в позаінституційному дискурсі соціально-психологічного феномену «батьківство – не-батьківство».

Другий розділ *«Диспозиція сімейності і конфігурації шлюбно-сімейних практик: початок змін»* присвячено аналізу соціокультурних кодів і смислів стосунків подружжя, структурних та змістових особливостей шлюбу, сім'ї, батьківства, практик цивільних партнерств та мономатеринських сімей. Ретельно обґрунтовано загальну стратегію та етапи емпіричного дослідження. На основі аналізу прислів'їв про шлюб та сім'ю дисертанткою виявлено особливості функціонально-рольового устрою сім'ї, зокрема рядоположність практик сім'я – шлюб – батьківство як суспільної норми взаємодії подружжя і членів сім'ї.

Істотним і цінним в науковому плані є те, що дослідницею проаналізовано чинники, які в історичній перспективі мали істотний вплив на зміну уявлень про шлюб, сім'ю, партнерство, батьківство. Розкрито зміст механізмів конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства, якими виступають механізми інтерсуб'єктної седиментації, суб'єктивної рефлексії та особистісної інтерпретації.

На основі аналізу й систематизації дисертанткою запропоновано теоретичну модель конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства, в якій обґрунтовано ключові елементи: соціетальні параметри (стосунки, мотиви, смисли, цінності, функції, ролі), дискурсивне поле смислів, механізми конструювання, предиктори смислів, процес самореференції ідентичності.

У третьому розділі *«Методичний інструментарій дослідження практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства»* дисертанткою обґрунтовано стратегію та методичний інструментарій дослідження, розкрито зміст етапів дослідження, яке логічно поєднувало якісний і кількісний аналіз з метою підвищення надійності результатів.

Зокрема привертає увагу вибір методів і процедур аналізу (опис як техніка герменевтичного методу, метод обґрунтованої теорії, дискурс-аналіз, контент-аналіз, кластеризація даних асоціативного експерименту та авторські методи – модифікація психосемантичного методу «множинних

ідентифікацій» та іпсативна методика). Застосування такого широкого комплексу методів і процедур аналізу дозволило зібрати значний емпіричний матеріал, який характеризує складні соціально-психологічні феномени, що вивчаються, і здійснити його глибокий аналіз та інтерпретацію.

Зокрема, представляють інтерес результати асоціативного експерименту, які дозволили визначити смислове наповнення асоціативного поля слів-стимулів «сім'я», «шлюб», «партнерство», «батьківство». Аналіз текстів автонаративів, отриманих шляхом інтерв'ювання, та масиву текстових даних з інтернет-джерел дозволив авторці увиразнити семіотичні трансформації практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства.

У четвертому розділі **«Конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства: опис та інтерпретація»** наведено результати аналізу асоціативного експерименту і фокус-групи, охарактеризовано моделі самореферентної ідентичності, розкрито особливості конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства.

В результаті ретельного і всебічного аналізу дисертанткою встановлено взаємозумовленість процесів конструювання практик та ідентичностей та охарактеризовано моделі самореферентної особистості:

- модель мімікрійної самореферентної особистості,
- модель стилізованої самореферентної ідентичності,
- модель інклюзивної самореферентної ідентичності,
- модель транспарентної самореферентної ідентичності.

Виявлені поєднання різних моделей розглядаються як ознака плинності і гнучкості самоідентичності. Підсумовується, що множинність ідентифікацій зумовлена транзицією засад конструювання ідентичності, яка виявляється у переході від нормативності гендерно означених рольових ідентичностей до множинних ідентифікацій на фоні поліконтекстуальності практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства.

Безперечно, цінною є запропонована дисертанткою авторська іпсативна методика, що дозволила отримати дані, опрацювання яких виявило кластери,

що розкривають особистісні мотиваційні диспозиції суб'єктів практик («ролі», «функціональність», «ціннісні орієнтації», «сенси»).

У п'ятому розділі *«Шлюбно-сімейні партнерства та батьківства: тенденції постмодерних трансформацій»* на основі аналізу автонаративів та кейсів інтернет-джерел подано результати змін функціональності практик, представлено концепцію та узагальнено тенденції їх постмодерних трансформацій.

На основі проведеного все аналізу дисертантка доходить висновку, що ознакою змін функціональності досліджуваних практик є проліферація функцій сім'ї, яка виявляється у функціонуванні шлюбно-сімейного аутсорсингу. Особливості функцій конструйованих практик виявляються у зміні тразиційного змісту рольових стосунків й утворенні сингулярних правил взаємодії. Авторкою уточнено розуміння змісту функцій: господарсько-побутової – поняттям «прагматична функція», сексуально-еротичної – поняттям «просексуальна функція», емоційної – поняттям «афіліативна функція».

Таким чином, дані дослідження переконливо доводять, що традиційний шлюб, сім'я, батьківство перестали бути єдиними легітимними практиками, що вказує на соціальну транзицію інституційних основ сім'ї, шлюбу та батьківства: трансфері від шлюбу до патрнерства, від батьківства до небатьківства, від сім'ї, утвореної в шлюбі до мономатеринської сім'ї, та транзицію засад конструювання практик і ідентичностей: від абсолютизації сімейних цінностей до індивідуальних, від соціокультурної детермінованості рольових ідентичності за гендерною ознакою до поступальної, плинної і гнучкої самореферентної ідентичності.

На основі теоретичного аналізу та узагальнення отриманого емпіричного матеріалу О.Ф.Яцина робить висновки, які свідчать про досягнення мети й виконання завдань дослідження і є достатньо виваженими, логічними, достовірними, науково обґрунтованими й відповідають поставленим завданням. Викладені в авторефераті зміст і результати роботи відповідають і

повністю відображають основні положення дисертації.

Підсумовуючи вищесказане, вважаємо, що дисертаційна робота Яциної Олени Федорівни є цікавим, завершеним дослідженням, виконаним на належному рівні, професійно відповідним, являє собою вагомий внесок у теорію й практику психологічної науки та є гідним доробком наукових знань з соціальної психології.

Даючи в цілому високу оцінку дослідженню, слід водночас звернути увагу на деякі положення, які викликають запитання і можуть бути предметом наукової дискусії:

1. Дисертаційне дослідження базується на солідній методологічній базі, яка обґрунтована в розділі I. Зокрема, як основні розглядаються феноменологічний, нарративний і дискурсивний підходи, згідно з якими дисертантка звертається до вивчення практик через дискурс, самореферентну ідентичність та її механізми. Така стратегія дослідження і вибрані методи вочевидь є обґрунтованими і відповідають як загальній концепції дослідження, так і природі феноменів, що вивчаються. Так, практики досліджуються переважно через когнітивні компоненти і конструкти свідомості, які, хоч і мають істотний зв'язок з соціальними практиками, все ж далеко не повною мірою їх віддзеркалюють. Тож вважаємо, що такий акцент на якісних, насамперед психосемантичних, дослідженнях, часом створює враження вужчого предмету дослідження.
2. Суттєвим науковим доробком дисертантки вважаємо розробку моделей самореферентної ідентичності та виокремлення таких її видів як мімікрійна, стилізована, інклюзивна та транспарентна самореферентна ідентичність, які охарактеризовано в дисертаційній роботі й авторефераті. Водночас вказані види самореферентної ідентичності виокремлено на основі кодування нарративів, що не дає можливості зрозуміти, якою мірою різні моделі виражені у вибірці досліджуваних. Вважаємо, що ширше застосування кількісних методів дослідження дозволило б отримати інформацію щодо представленості виокремлених типів самореферентної ідентичності, яка

була б корисною і психологам-дослідникам, і практикам.

3. В роботі на стор. 308 дано визначення запропонованого автором поняття «афіліативна функція», яка розкриває характер стосунків, що виявляються у взаємному та безумовному прийнятті множинної ідентичності партнера і/чи члена сім'ї ». З позиції розуміння афіліації як потреби бути поруч із близькими людьми і мати їхню підтримку, чи не є це тим самим, що вкладається у зміст емоційної функції?
4. На стор. 320 йдеться про те, що «необмежена сексуальна поведінка» є ефектом процесу ювентизації і проявляється як субкультура: «нікан» (riskur), «снєк» зі своїми ціннісними установками: «швидкого зваблення для разового сексу», що причиною такої поведінки стають мотивовані бажання урізноманітнити сексуальні враження й відчуття, експериментувати зі своєю сексуальністю задля самовизначення і самоздійснення своєї сексуальної ідентичності. Чи не вважаєте Ви, що така інтерпретація виправдовує необмежену сексуальну поведінку?
5. На стор. 327 зазначені «способи здійснення виховної функції: безпосереднє виховання батьками, дистантне та передоручене». Чи слід розуміти це твердження так, що спосіб виконання трансформує дитячо-батьківські стосунки?
6. Стиль викладу дисертаційного дослідження (і особливо тексту автореферату) часом надто рафінований, перенасичений специфічною або авторською термінологією. Зустрічається невиправдане вживання окремих термінів, які не є усталеними в психологічній науці (наприклад, *сингулярність відносин, правил*) або, навпаки, мають певне усталене значення в психологічній літературі, а в дисертаційному дослідженні вживаються в іншому значенні (наприклад, *триангуляція даних* – автореферат с.13), що ускладнює сприйняття матеріалу.

Викладені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка є самостійним завершеним дослідженням, а

отримані результати роблять вагомий внесок у теорію і практику соціальної психології.

Отже, дисертаційне дослідження *«Постмодерні трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства»* за змістом і науковим рівнем відповідає вимогам до докторських дисертацій (пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р.), а її авторка – Олена Федорівна Яцина – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

**Доктор психологічних наук,
професор,
доцент кафедри психології розвитку
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

19.09.2019 р.

Т.М.Яблонська